

rettet mod adelen og især mod rigsrådsadelen. Først ved Karl 9.s død fik rigsrådet stor indflydelse og dets leder, Axel Oxenstierna, kunne skrive Gustav Adolf en streng håndfæstning. Men så snart kongen havde tiltrådt regeringen, synes dualismen at være ændret til et intimt samarbejde mellem konge og rigsråd. Ved Gustav Adolfs død brød striden frem igen, og i regeringsformen 1634 nåede rådskonstitutionalismen sit klimaks.

Roberts fremhæver, at mod midten af det 17. årh. identificerede aristokratiet sig i stigende grad med kronens interesser. Det kom derved i modsætning til den lavere adel, og den konstitutionelle opposition flyttedes over til rigsdagen. Denne støttede derfor Karl 11.s store godsreduktion i 1680, og rigsrådet tabte efterhånden sin magt og gled over til reelt kun at være kongens råd.

Roberts konkluderer, at det snarere var Fryxell end Geijer, der havde ret. Aristokratiet var i højere grad end kongemagten bevidst forkæmper for det svenske folks konstitutionelle frihed. Men aristokratiet formåede kun at gøre sig gældende som politisk faktor af udslaggivende betydning i de tilfælde, hvor kongen var mindreårig. Forfatteren må dog indrømme, at den personlige frihed rent faktisk blev sikret af kongerne i samme omfang som adelen ville have formået at gøre det, kongelige overgreb var i virkeligheden yderst sjældne.

KARL-ERIK FRANDSEN

KRISTEN VALKNER: Paulus Helic og Christiern II. Karmeliterkollegiets opløsning. Institutt for Kirkehistorie, Universitetet i Oslo, publikasjon nr. 2. Oslo, Universitetsforlaget, 1963. 142 s. 14,50 no. kr.

Professor Valkners bog falder i to afdelinger. Første del bringer en detaljeret undersøgelse af forholdet mellem Poul Helgesen og Christian II og deres syn på Luther. Bogens andet afsnit er helliget en analyse af de begivenheder, som førte til opløsningen af karmeliternes studiehus i København i 1529. Det har navnlig været Valkners mål at tage de problemer op til ny undersøgelse, som J. Oskar Andersen efter forf.s mening enten efterlod uløste eller gav en utilfredsstillende løsning på. I det følgende er opgaven begrænset til en vurdering af bogens nye resultater, navnlig de vigtigste af disse.

Kristen Valkner forsøger at løse det vanskelige – måske uløselige – problem, hvad det var for en bog, Christian II i 1520 bad Poul Helgesen oversætte til dansk. Hidtil har der været peget på Machiavellis *Fyrsten* og et skrift til agitatorisk brug i Sverige. Efter forf.s mening kan det nu fastslås, at den ukendte bog var Luthers *An den christlichen Adel*, men bevisførelsen herfor er mildt sagt svag. Således finder Valkner frem til, at bogen må have været tysksproget: »Også om bokens språkform gir forordet [til »En kristen Fyrstes Undervisning«] et vink, idet Paulus Helic etter sin forklaring av hvorfor han har valgt å oversette Erasmus' bok, tilføyer: *Ffor sodan sag haffiwer jeg wdset samme bog, oc icke met myndre arbeyde en hwn war poo latine dictid*. Den andre boken var altså ikke skrevet på latin, men på et for Paulus Helic lettere språk. Det kan vanskelig være annet enn tysk« (s. 17). Af en bemærkning i forordet, som alene angår Erasmus' bog, drages en slutning om den ukendte bog! Tror man ikke sine egne

øjne, lader en senere ytring ingen tvivl tilbage, idet det her hedder: »At Luther skrev på tysk og Erasmus på latin, svarer til hva forordet sier om språkformen« (s. 18).

Forf.s behandling af forordets latinske note er ikke betryggende, bygget, som den er, på dristige spekulationer. Det lykkes ikke at sandsynliggøre, end-sige at bevise, at noten er en senere tilføjelse og det bevarede manuskript en afskrift. Om noten, der daterer forordet til dagen for Didrik Slaghecks henret-telse, den 24. januar 1522, skriver Valkner: »Engelstoft mente at selve daterin-gen var valgt« (s. 27), og han konkluderer kort efter: »Det kan ikke være tvil om at Engelstoft har rett i at dateringen er *valgt*, men da må man også se helt bort fra den som holdepunkt for tidfestingen av oversættelsens avslutning« (s. 28). Hertil må bemærkes, at Engelstofts opfattelse af noten næppe var så entydig, som af forf. antaget. Engelstoft lader to muligheder stå åbne: »og dersom denne Reflexion [noten] skulde være at ansee for en senere Tilsætning, er dog Valget af Dagen omtrent lige saa talende som Bemærkningen selv« (Hist. Tidsskr. 2. rk. II, s. 59). Endelig skylder forf. os en forklaring på, hvorfor den fynske biskop *må* have ret.

Ret fantastisk forekommer den tanke at være, som Valkner gør sig til talsmand for: at »afskriften« i 1526 er blevet skænket til en af følgende: Frederik I, Mogens Gøye, Lage Urne, Tyge Krabbe eller Oluf Nielsen Rosenkrantz, enten som en barsk påmindelse til modtageren eller som en apologi for giveren. Man skulle tro, at ét ud af så mange skud måtte ramme – men teoriens fuldkomne mangel på støtte i nogen kilde og selve manuskriptets ufærdige tilstand og for-ældede fortale forbyder enhver optimisme i så henseende.

En – noget tvivlsom – kildes ord om karmeliterens læsning af Luther: *legisset scripta ejus* oversætter forf. *har forelæst over hans skrifter* (s. 41). Et argument for denne nye oversættelse er, at det i samme kilde forud herfor hedder: *hactenus favisset Luthero*. Har Helgesen sympatiseret med Luther, må han have læst dennes skrifter, understreger forf.; det ville derfor være ganske overflødigt at gentage dette! Som anvendeligt argument er slige spidsfindigheder ikke meget værd – alle mennesker bruger nu og da overflødige ord, og Poul Helgesen gør det i højere grad end de fleste. Det bedste bevis for rigtigheden af den nye tolkning er ifølge forf., at karmeliteren vitterligt fortsatte med at læse Luthers bøger adskillige år efter, at han i 1521 hævder at være holdt op dermed. Natu-r ligvis er denne kendsgerning ikke meget værd som bevis, idet de halve sandheder og hvide løgne netop i undskyldninger finder rig anvendelse. Valkner er i det hele tilbøjelig til at tillægge Helgesen lovlig stor sandhedskærlighed. At der ind-til august 1521 skulle være holdt forelæsninger over Luther i København, anser anmelderen for ganske usandsynligt. Kan man virkelig forestille sig offentlige forelæsninger over f. eks. *An den christlichen Adel* eller *De captivitate Babylonica* trods bullen *Exsurge Domine* af 15. juni 1520? Beviset herfor er ikke givet ved at oversætte *lego* forelæser. Den gængse oversættelse er nok så berettiget. Det er derfor ikke forsvarligt at bygge videre på dette resultat, som forf. gør: uden kildegrundlag går han ud fra, at det her diskuterede brev er et svar på et brev fra karmeliterens provinsialmester, hvori denne »ønsket å vite om Luther-forelesningene i kollegiet fremdeles fortsatte« (s. 54). Her er vi et godt stykke inde i fantasiens verden.

Om andre af resultaterne i bogens første del blot dette: vi ved ikke, om Christian II har læst *An den christlichen Adel*; det er ikke berettiget uden stærke argumenter at anse Poul Helgesens slotsprædiken i 1522 for identisk med karmeliterens redegørelse for hans syn på Luther; det er ikke rimeligt at tolke brevet til Johannes Laurentii som hovedsagelig inspireret af Helgesens skuffelse over hans egen situation efter omvæltningen i 1523; den citerede artikel 70 i Frederik Is håndfæstning angår ikke, som forf. mener, karmeliterens kollegium – den er blot en gentagelse af art. 67 i Christian IIs hdf., som atter går tilbage til art. 34 i kong Hans' hdf. af 1483.

I bogens anden afdeling er målet »å kaste lys over karmeliterkollegiets endelige opløsning og den betydning dette fikk for rekrutteringen av Malmø-reformatorene« (s. 81).

Forf. mener, at Skibykrønikens såkaldte karmeliterafsnit (1519) ikke er skrevet samtidig med afsnittene om Peder Laurentsens frafald (1527) og Malmø-reformationen (1528). Et af de lidet overbevisende argumenter herfor er, at hvis de var skrevet på samme tid, ville Helgesen have haft en glimrende anledning til udfald imod de frafaldne brødre, allerede da han skrev den første af disse notitser – en lejlighed, som han ikke ville have undladt at benytte (!). Med nok så god grund kan der peges på, at just de tre afsnits samtidighed (takket være en ny-redaktion af krøniken ca. 1533–1534) forklarer deres tilsyneladende store uligheder, idet Poul Helgesen bevidst har nøjedes med at give en vis (betydelig!) del af sin harme afløb i det første afsnit og kronologisk rigtigt reserveret den egentlige, sønderlemmende kritik af prædikanterne til selve skildringen af deres optræden som sådanne – fra 1529. Første afsnit afsluttes da også med en tydelig henvisning til de senere: »Men i det følgende vil der blive meddelt mere om disse« (Heises oversættelse, s. 65). En type af forbindende bemærkninger, der forekommer flere andre steder i krøniken.

Poul Helgesens andel i Frans Wormordsens udgave af Davids salmer på dansk fra 1528 reduceres – uden den fornødne begrundelse – til at bestå i et på udgivelsestidspunktet gammelt samarbejde. Wormordsen skal ved i 1528 at udsende sin oversættelse have skabt mulighed for ny mistanke mod Helgesen for lutheri. Udgivelsen skal være sket uden dennes vidende og vilje. Dette må have gjort ham vred på Wormordsen, hvad der videre udvikler sig til en større strid mellem Helgesen og de øvrige karmelitere: »Den strid som oppsto, sprengte samholdet mellom Paulus Helie og karmeliterne, som i flokk og følge forlot ham« (s. 97). Hertil er at sige: 1. der gives ingen grund til at anse samarbejdet om salmeeditionen for ældre end 1527–1528; 2. vi kender intet til, at dette samarbejde nogen sinde fik ubehagelige følger for nogen af parterne; 3. der findes ikke i nogen kilde den ringeste antydning af, at Poul Helgesen i denne anledning blev vred på sin discipel; 4. påstanden om en alvorlig strid mellem Helgesen og de andre karmelitere er grebet ud af luften; 5. om karmeliterens sammenhold i 1528 ved vi så lidt, at selve begrebet sammenhold bliver usikkert; 6. at karmeliterne som følge af den påståede strid kollektivt brød med Poul Helgesen, er en ren og skær tankekonstruktion uden det ringeste grundlag i nogen kilde.

Men også i anden henseende synes følgerne af denne episode, som ingen forsker før Valkner har tillagt så stor betydning, at være stærkt overdrevne. Forf.

hævder nemlig, at Helgesen efter striden gav sig til at skrive Skibykrøniken. Den skulle være et forsvarsskrift, der skulle forklare hans brud med ordensbrødrene! På baggrund af ovenstående kritik af forf.s opfattelse af salmeoversættelsen og dens følger og i betragtning af Skibykrønikens intentioner og hele indhold af ret forskellig art må Valkners teori afvises som helt uantagelig.

De i bogen anvendte forskningsmetoder har over for det spinkle kildemateriale ikke vist sig brugbare. Det spekulative og de dristige kombinationer er alt for dominerende. Den strenge kritik skorter det på. Derfor bringer professor Valkners velskrevne bog desværre ikke nye resultater af virkelig værdi.

ERIK SJØBERG

J. C. JACOBSEN: Danske Domme i Trolddomssager i øverste Instans. Indledning og Kommentar. København, G. E. C. Gad, 1966. xx + 309 s. 48 kr.

Dette arbejde falder i tre omtrent lige store dele, først en indledning om trolddom, hexetro og magi i almindelighed lige fra sumererne over oldtid og middelalder helt frem til renæssancen; dernæst en redegørelse for de hjemlige forhold, saavel hvad lovgivning og retspraxis som »den dannede almenheds« opfattelse angaar; og endelig en gennemgang af et halvhundrede danske retssager, der 1540 til 1697 behandledes af det kongelige retterting, respektive af højesteret. Det maa med det samme siges, at det ikke er lykkedes forfatteren at overbevise læseren om det berettigede i denne fremgangsmaade, idet der ikke er nogen klar og logisk sammenhæng imellem disse afsnit. Ikke blot forudsættes det uden videre, at der er en naturlig forbindelse mellem trolddom i Danmark og for eksempel orientens magi i oldtiden, men især konfronteres her to saa væsensforskellige størrelser som dansk proces og udlandets litterære og religionshistoriske vidnesbyrd med hinanden, medens udenlandsk retspraxis kun i yderst ringe grad er tilgodeset. Dette er saa meget mere beklageligt, som trolddomsforbrydelsen fra først af ansaas for et »aandeligt« delikt, hvorfor det utvivlsomt havde været nyttigt med blot enkelte henvisninger til kirkelige domstoles praxis i udlandet, ikke mindst i betragtning af det højt beskedne danske kildemateriale fra middelalderen. Dog er dette betydeligt mere omfattende end antaget af forfatteren; for eksempel omtales trolddom i praktisk talt samtlige danske synodalstatutter saavel før som længe efter reformationen, saaledes hos Byrge Gunnersen (§ 36, jfr. skriftemaalsvejledningen ib. fol f. vii r.) og Jens Brostrup (i bogen fejlciteret som København 1425), i visitationsvejledningen i Roskildebispens Jordebog, i Ulrik Stygges Aarhusstatutter (§ 39, jfr. § 55) samt i samtlige slesvigske statutter, f. ex. hos Eggert Durkop § 29.

Det særdeles omfattende, men meget spredte materiale, som fremlægges i værkets første del, bestaar foruden af oversættelser af bestemmelser i Corpus Juris Canonici og af udvalgte steder af Thomas Aquinas m. m. især af almindelig religionshistorie, folkløse, dogmatik, kultur- og aandshistorie, fortrinsvis i referat, uden kritisk stillingtagen. For eksempel er forfatteren af den opfattelse, at det engelske retsvæsens særlige karakter med nævninger (dvs. en »gammeldags«, næsten middelalderlig procesordning) og forholdsvis begrænset anvendelse af